

УДК 323.29: 94 (37) (=1. 37)

Я 62

Андрій ЯНКО

**ПОШУКИ ПРАБАТЬКІВЩИНИ ЕТРУСКІВ
У НІДЕРЛАНДСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ
ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

У статті піддано критичному аналізу праці нідерландських науковців Р.С.П. Бекеса, Л.Б. Ван дер Мера, Ф.К. Ваутхойзена, метою яких є спроба відшукати прабатьківщину етрусків на північно-західному узбережжі Малої Азії та прилеглих островах північної Егеїди. Автор не погоджується з їхніми висновками, що предки етрусків прийшли на Апеннінський півострів як цілком сформований на якійсь прабатьківщині етнос, і спростовує деякі аргументи дослідників.

***Ключові слова:** етруски, етрусська мова, хети, Лідія, Місія, історіографія.*

Постановка проблеми. Питання прабатьківщини етрусків дотичне до ширшої проблеми етногенезу цього стародавнього народу. Тривалий час щодо неї точаться дискусії. У поширеному трактуванні цієї проблеми зауважуємо залежність від античної літературної полеміки, яка ніколи не припускала беззастережного дослідження того, що відбувалося в реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія з приводу походження етрусків сягає античної доби. Твердженню Геродота про міграцію їхніх предків із Лідії до Італії (Herod., I, 94) було протиставлено заперечення Діонісія Галікарнаського, який посилався на лідійського історика V ст. до н.е. Ксанфа, котрий нічого не згадував про переселення частини свого народу (Xanth. fr. 1. FHG I = Dion. Hal. Ant. Rom. I. 28. 2). Так постала теорія автохтонності етрусків (Dion. Hal. Ant. Rom. I. 30. 1), хоча більшість античних авторів підтримувала Геродота (Verg. Aen. VIII. 479; Strab. V. 2. 2;

Vell. I. 1. 4; Val. Max. II. 4. 4; Tac. Ann. IV. 55. 3; Iust. XX. 1. 7; Serv. II. 781; VIII. 479). Проте Діонісій Галікарнаський породив ще один варіант теорії переселення своїм посиланням на Гелланіка Лесбоського, що повідомляв про тірренів, раніше званих пелагами, мігрантів із Греції до Італії (Hell. fr. 1. FHG I = Dion. Hal. Ant. Rom. I. 28. 3). Немає сенсу наводити всю історіографію, аби зрозуміти, що науковці опинилися у певній залежності від цієї міфологізованої полеміки [2, 54; 6, 106; 8, 34; 12, 9, 29, 44 – 45, 77; 13, 168 – 171; 23, 178 – 181; 31, 63; 45, 174; 48, 745; 52, 821 – 823; 56, 65; 62, 16].

Цей хибний ланцюг намагалися розірвати деякі історики Нового часу. Так постала теорія північного походження етрусків і про їхній прихід із-за Альп. Однак вона почалася з помилки: неправильно зрозумілого пасажу Тита Лівія стосовно племені ретів, пращурами яких були етруски, котрі сховалися у горах від нашествия галлів (Liv. V. 33. 11). Натомість прихильники належності етрусків до “індогерманської раси” зачепилися за етнонім “Раети”, який нагадував їм назву етрусків, похідну, за Діонісієм Галікарнаським, від імені такого собі ватажка етрусків “Ρασέννα” (Dion. Hal. Ant. Rom. I. 30. 3). Це призвело до непідтвердженої жодними джерелами твердження про перехід заальпійських племен “ретів-расенів” до середньої Італії в доісторичні часи [14, 131; пор.: 26, 19].

Сучасна історична наука дещо змінила акценти у розв’язанні цієї непростой проблеми. Сьогодні дослідники віддають перевагу не походженню, а формуванню етрусського етносу на італійському ґрунті за участі декількох етнічних компонентів, у тому числі й східних [10, 26, 36; 11, 119; 17, 16 – 61, втім, пор.: 15, 103 – 104; 16, 68; 18, 759; 19, 12; 20, 414; 22, 673; 24, 24 – 27; 26, 18; 36, 26; 37, 47, 50; 38, 58 – 61, 65; 42, 39; 57, 260; 58, 19; 59, 34; 61, 639; 64, 140]. Концепція формування фактично є поєднанням східної й автохтонної теорій. Елементи першої переважають у колишніх прихильників “версії Геродота” (Ж. Ергон, О.Й. Немировський), елементи другої – у колишніх автохтоністів (М. Паллоттіно, Д. Ріджвей). Але більшість дослідників об’єднує розуміння того, що етруски не прийшли на Апеннінський півострів як цілком сформований на якійсь прабатьківщині етнос.

Однак у останні роки старі підходи отримали нове життя. *Метою статті* є критичний огляд наукових праць нідерландських дослідників, що були присвячені пошукам прабатьківщини етрусків у перше десятиліття нового тисячоліття. Треба з'ясувати, чи вдалося дослідникам віднайти прабатьківщину етрусків і, взагалі, чи можливо це.

На початку XXI ст. з'явилися публікації Р.С.П. Бекеса, Л.Б. ван дер Мера, Ф.К. Ваутхойзена, що відроджували міграційну теорію в її східному варіанті.

Відомий індоєвропеїст Р. Бекес спирався на літературні, історичні та лінгвістичні дані. Він повернувся до лідійської “адреси” предків етрусків. Дослідник уважав, що спочатку вони жили на північному заході Малої Азії (у цьому він не був першим [3, 200; 4, 165]) поряд із лідійцями. Під тиском фригійців приблизно у 1200 р. до н.е. лідійці перемістилися на південь до місцевості, де вони побутували в часи Геродота, а етруски морем переправилися до Італії [30, 6, 9, 21 – 22]. Він звернувся до давньої назви країни лідійців – ἡ Μηρόνια (Μαλονία) і за допомогою лінгвістичних мудрувань пов'язав її з топонімом Маša хетських текстів, що локалізуються на півночі Анатолії [30, 6, 10 – 13]. Подібна думка також є не новою [27, 438]. Йому це знадобилося для погодження “лідійської” версії Геродота та відомостей інших античних авторів про пеласгів, що часто називалися тірсенами й розміщувалися ними у північно-західному куті Малої Азії або на найближчих островах (Hom. II. II. 843; Herod. I. 57; VI. 137; Thuc. IV. 109, 4; Ap. Rhod. IV. 1760; Myrs. frg. 2-3. FHG IV = Dion. Hal. Ant. Rom. I. 28. 3; Strab., V, 2, 4).

Рецензент Е. Махоні вважає, що Р. Бекес загалом упорався з цим завданням, відзначаючи незначні натяжки і дещо безапеляційний тон [51, 172 – 173]. Вона навіть солідаризується з автором у тому, що він не навів жодних беззаперечних матеріальних доказів на підтвердження своєї теорії [30, 33; 51, 173]. Справді, єдине місце, та й то без аналізу артефактів, а з посиланням на загальні праці Д. Брікеля (не археолога) та М. Тореллі, де Р. Бекес звертається до археології, пов'язане з доведенням існування розриву “між Протовілланова і попередньою апеннінською культурою бронзового віку” [30, 34].

Слід зазначити, що перший термін не визначає етнічної належності носіїв вказаної археологічної культури, а введений для позначення деяких речових особливостей фінальної стадії бронзового віку Італії, щоб не лише підкреслити їхню відмінність від більш ранніх матеріалів, але й указати на те, що ці особливості були джерелом того, що мало з'явитися в майбутній культурі Вілланова залізного віку [18, 747 – 749; 61, 628 – 630; 64, 81, 159]. Треба також додати названа автором – можливою археологічною культурою егейських прибульців – культура Протовілланова, не має того яскравого орієнтального забарвлення, яке з'явилося в Етрурії лише після VIII ст. до н.е. Більш правдивим є твердження Дж. Магнесс про появу східних вірувань, звичаїв, одягу й зачісок, гастрономічних уподобань, технології будівництва, дизайну гробниць і поховальних обрядів у етрусків у VII ст. до н.е. завдяки появі нового етнічного елементу (близькосхідних іммігрантів) та запозиченню їхніх звичаїв місцевою елітою [50, 98].

Тепер розглянемо інші огріхи автора, які залишилися прихованими від рецензента. Думка про тотожність хетської Маša та класичної Меонії висловлювалася неодноразово, але наголошувалося, що таке ототожнення викликає труднощі, адже меонійці вдерлися до Лідії лише на початку залізного віку [28, 360]. Але ще до цього Дж. Брестед виокремив у переможних реляціях Рамсеса II про битву під Кадешем серед інших хетських союзників “M'-s” (Mesa), пов'язавши їх із пізнішими “Mysians” (місійцями) [34, 136, 138, 140 – 141]. Після знахідок хетських документів, наприклад “Договору Алаксанду” та “Листа Тавагалави”, було ідентифіковано країну Маša (СТН 76 = KUB 21. 2, § 4; СТН 181 = KUB 14. 3, § 11, 12) [29, 83], яку пов'язали з єгипетським M'-s' [44, 253; 55, 362; 63, 216] та класичною Місією [1, 72], котру населяв народ балканського походження ої Мисої. Утім, Дж. Маккуїн уважав таке ототожнення некоректним [9, 37]. Також побутує думка, що хетська Маša – це пізніша Фрігія [49, 106], адже загальновідомо, що фрігійців в асирійських документах названо Muški [4, 265; 5, 123; 27, 420]. Мабуть, Мала Фрігія це – та, яка була розташована коло Геллеспонта (Strab. XII. 8. 1).

Проте наявність двох однакових приголосних у наведених термінах ще не означає повної тотожності. И. Дьяконов не пов'язував *Muški* та хетських сусідів *Maša* [5, 216 – 217]. Л. Гіндін і В. Цимбурський указували, що малоазійська Місія була відома хетам як “країна ріки Сеха (античного Каїку)” [4, 206 – 207]. Справді, якщо розглянути згадки у хетських джерелах країни Маса, то з ними важко не погодитися. Уперше “земля Маса” поряд із Каркією та Лукку (класичні Карія та Лікія) згадується у договорі хетського царя Муватталі II (1293 – 1271 рр. до н.е.) з вілуським (троянським) царевичем Алаксанду як завойована територія. Пізніше про неї згадується в єгипетських документах як про союзницю цього хетського володаря, у “Листі Тавагалави” Хаттусілі III (1274 – 1249 рр. до н.е.) пропонує хетському ренегатові Піяма-Раду відправитися на поселення з Аххійяви (Мікенська Греція або поселення ахейців у Малій Азії) до країни Маса. Нарешті, відомий текст релігійного змісту, де говориться, що хетський цар Тудхалія IV (1239 – 1209 рр. до н.е.) “регулярно полює у землі Маса” (СТН 682=КВо 11.40, § 43, 17 – 18') [53, 130 – 131]. Як бачимо, Маса – давня й осіла людність, захоплена хетами ще на початку XIII ст. до н.е., мало нагадує войовничих переселенців мушків. І точно невідомо, коли фракко-фрігійці почали переселятися до Анатолії.

Згідно з “Ліадою”, в добу Троянської війни частина місійців мешкали вже поряд із Троадою, на території азійської Місії, а частина залишалася на Балканах (Ном. II. XIII. 5). У поемі також говориться про подарунки місійців Пріаму ще до Троянської війни (XXIV. 278).

Тому слова Гомера зумовили полеміку, яка відображена у Страбона: кого мав на увазі поет ої *Musoı* (азійських місів) чи ої *Moısoı* (балканських мезів) (VII. 3. 2 – 3. 10). Далі доводиться фракійське походження місійців (Strab. XII. 3. 3; 4. 4). Геродот уважав, що фрігійці переселилися з Європи ще до Троянської війни (Herod. VII. 73), а Ксанф Лідійський був впевнений, що місійці – це насправді лідійці, адже їхня мова була мішаниною лідійської та фрігійської, а фрігійці після знищення Трої відтіснили місійців ближче до Лідії (Xanth. fr. 8. FHG I = Strab. XII, 8, 3). Сьогодні місійська мова вважається діалектом фрігійської [60, 122]. Знахідки написів класичних місійців

підтверджують, що їхня мова була подібна з фрігійською, наприклад: “likes : braterais patrizi isk” (Лікек для братів і батьків), де друге і третє слова фрігійські (МАМА. 9. List 189. P 332).

Тут не зайвим буде згадати “Іліаду”, де говориться про битву фрігійців на чолі з Отреєм із амазонками (Hom., II. III. 184 – 189). Під амазонками греки в ті часи розуміли хетів [1, 89; 4, 273]. Окремо потрібно виділити грецьку традицію про напад ще до Троянської війни Агамемнона на Місію (Apollod. Ep. III. 17; Strab. I. 1. 17; Philostr. Heroic. 690). На чолі місійців був цар Телеф (пор. хетське ім’я Телепіну), а Філострат пише про місійських жінок, що билися на колісницях наче амазонки.

Потрібно також згадати “Одіссею”, у ній єдиний раз прямо названі хети (οἱ Κήτσιοι) на чолі з сином Телефа, Евріпілом (Hom. Od. XI. 521) і схолий до цього місця, де пояснюється, що кетейці – це місійці (Schol. Hom. Od. XI. 521). І, звісно, Лікофрон із його згадкою про Тірсена й Тархона з Тірсенії (Етрурії), котрі названі ним синами місійського царя Телефа (Lucoph. Alex. 1246 – 1248). Щоправда, далі (1351) він називає їх уродженцями Лідії. Дослідники говорять про поступову колонізацію балканськими етносами північно-західного кута Малої Азії [4, 207]. Так усе ж таки Маша – це земля ранніх балканських прибульців місійців, яка тимчасово була окупована хетами? На це питання ще буде дана відповідь фахівцями. Наразі відповідь на питання про прабатьківщину етрусків немає: місійці, як показано вище, мали індоєвропейську мову, а етруски – неіндоєвропейську [19, 11, 214; 21, 27 – 29; 22, 673; 24, 23; 25, 161, 175, 177; 32, 49, 225; 42, 26, 36; 43, 275; 64, 108].

Найближчою до неї визнано мову догрецьких мешканців о. Лемнос [7, 336 – 337; 17, 39, 122; 19, 236; 33, 1919 – 1922; 41, 26; 46, 580]. Там у 1884 р. була відкрита поховальна стела з написом цією мовою біля села Камінія, у 2009 р. був знайдений ще новий фрагмент напису під час розкопок у Гефестії [40, 3]. Певним чином почала підтверджуватися гіпотеза про існування в минулому цілої групи споріднених середземноморських неіндоєвропейських мов [25, 5, 9]. Отже, на наш погляд, Р. Бекес не зміг довести факт проживання предків етрусків у “землі Маша” та їхнього переселення до Італії.

Дослідника Л.Б. ван дер Мера також надихнув той факт, що етруська, ренійська, лемноська мови мають багато спільного. Природно, деякий час ці мови розвивалися окремо, тому, на його думку, можливо відшукати не лише спільного предка цих мов, а й місце їхнього виникнення. Ним виявилася все та ж північно-західна частина Малої Азії й острови північної Егеїди. Дослідник уважав, що переселення до Італії відбувалося трьома хвилями: 1100 р. до н.е., 900 р. до н.е., 700 р. до н.е. [65, 55]. Проте незаперечно доведена приналежність ретійського до цієї мовної групи [25, 23, 60] та теорія К. де Сімоне про відносно пізні (близько 700 р. до н.е.) відділення лемноського від власне етруських діалектів (дослідник вважає Лемнос базою етруських піратів з Італії) [40, 2 – 3], що серйозно ускладнює проблему праатьківщини носіїв цих мов. Утім порівняння лемноського з етруськими текстами може свідчити не про переселення, а, як уже зазначалося, про наявність колись великої групи споріднених мов. Є незначні відомості про тірренів Егеїди, але прямих історичних даних про їхній перехід до Італії немає.

А Ф. Ваутхойзен узагалі нехтує відомостями греків про їхніх попередників у північній Егеїді. Він стверджує, що народ “Teresh” або “Tyrsenians (= Tyrrhenians)” нападав на Єгипет із Заходу, тобто у період кінця бронзового віку жодного переселення з Малої Азії до Італії не відбулося [66, 83]. Дослідник відроджує уявлення про етрусків третьої чверті XIX ст., коли ще не були відкриті лемноський і хетські написи [56, 70]. Однак він не був би таким упевненим, якби уважно поглянув на єгипетський рельєф так званих “Високих воріт” із Медінет Абу, репродукцію частини якого, до речі, вміщено й у його роботі [66, 53].

Рельєф потрібно розглядати у комплексі, бо він зображує полонених ватажків супротивних Рамсесові III військ, де по одну сторону “воріт” розміщені проводирі південних ворогів фараона (тобто африканців), а на протилежній – північних (тобто азіатів) [54, 600 А, В]. Серед північних зустрічаємо ватажків хетів, аморитів, теккер, шардана, шасу, туреш та пелесет [35, 68, 75 – 76]. Цілком зрозуміло, що туреш (тереш) – це й є відомі за грецькими повідомленнями “οἱ Τυρσηνοί (Tyrrhenoi)” разом із азійськими хетами та ін. Отже, тірсени-

турша нападали на Єгипет зі Сходу. Щоправда, факт їхнього переселення до Італії неможливо довести документально.

Далі дослідник намагається пояснити появу в Етрурії VIII – VII ст. до н.е. культурних новацій зі Сходу, а саме: конструкцій гробниць як у Фрігії та Лідії, нового поховального обряду еліти, абетки, імені “Тархон”, що кореспондує з лувійським іменем бога бурі [66, 83 – 85]. Раніше такі запозичення часто тлумачилися як факт переселення певної етнічної групи, які прищеплювала свої звичаї на новому ґрунті [12, 44 – 45, 77]. Ми вже наводили пояснення Дж. Магнесс із цього приводу. Якщо ми зрозуміли правильно, то мова йде про греків, фінікійців й окремих мешканців заходу Малої Азії, що були захоплені хвилею Великої грецької колонізації. Ф. Ваутхойзен під східними іммігрантами розуміє лувійців, котрих вважає предками етрусків [66, 85].

У цьому йому зраджує почуття міри. Наприклад, коли на доказ свого твердження він посилається на дослідження Б.Д’Агостіно про подібність поховального інвентарю етруських гробниць у Понтеканьяно (Кампанія), грецьких у Кумах, латинських у Пренесте, етруських у Цере і Ветулонії у VIII – VII ст. до н.е. та звертає увагу лише на подібність поховальних споруд й обряду кремації етруської еліти Понтеканьяно та правлячої верстви міста Саламін на Кіпрі [66, 84]. Однак він ігнорує висновок Б. Д’Агостіно про те, що ці названі гробниці Італії об’єднував грецький поховальний обряд, подібний до того, який описав Гомер [39, 10 – 11, 13 – 15, 17].

Далі Ф. Ваутхойзен удається до прямої фальсифікації, коли у лемноському написі особисте ім’я “vanalacial” [25, 271] виправляє на “vanacacial” для того, щоб пов’язати його з грецьким царським титулом “(v)anaks” (насправді, треба писати “wa-na-ka” або “ὠ ἄναξ” – А. Я.) [66, 86]. Тут же він деякі грецькі написи з о. Пітекусса (нині Іск’я) “перетворює” на протоетруські. Це робиться так береться фрагментарний грецький напис 740 р. до н.е., наприклад, “[– – (?)] μιαιον[ος ε**μι]” (SEG 47: 1488, 23) й оголошується етруським “mi maion” [66, 86, 106]. При цьому ігнорується, що між “mi” і “maion” немає розриву, а друга частина напису є грецьким дієсловом “εἶμι” (я есмь), етруське “mi” (я) –

особистим займенником, та той факт, що в етрусській ономастиці особистого імені “Μαίον” (Меонієць?) не спостерігається.

Насправді, щоб довести приплив негрецьких іммігрантів зі Східного Середземномор'я до Італії в період Великої грецької колонізації, не треба вдаватися до подібних “хитромудрощів”. Потрібно переглянути грецькі написи VI ст. до н.е. з Гравіски, порту етрусського міста-держави Тарквінії. Серед грецьких посвят божествам Гері, Афродіті, Аполлону, Діоскурам та Зевсу також зустрічаються вотивні написи на уламках посуду від людини зі звичним лідійським ім'ям “Πακτύης” (IGSSG, № 7) та ім'я “Ληθα(ι)ος” (IGSSG, № 24). Останнє кореспондує водночас із відомим гомерівським іменем пеласга з-під Трої “Λήθος” (Ном., II, II, 843) й етрусськими іменами з написів VI ст. до н.е.: “leθaes” (CIE, № 5043), “leθaies” (TLE, № 37), “leθaie” (SE, 1994, № 59, REE 22), “leθx” (SE, 1995, № 60, REE 41) та ін.

Версію про належність Летея до етрусського етносу обстоював О.Й. Немировський [17, 27 – 28]. Втім, повністю цей напис виглядає цілком по-грецьки: “Ληθα(ι)ος Ἡρη(ι)” (Летей Гері) (IGSSG, № 24). Якби посвяту робив етрус, то природно було написати її етрусською та назвати Геру етрусським іменем Уні. До речі, у цьому ж святилищі відкриті й етрусські написи, наприклад, тій самій богині Уні (IGSSG, № 375). Очевидно, Летей був еллінізованим тірсеном, так само як згаданий Пактій був еллінізованим лідійцем. Жодних “чистих” лувійців на той час у Малій Азії вже не існувало та масово до Італії вони не переселялися.

Окрім того, Ф. Ваутхойзен не пояснює, як узгоджується, що мова лувійців була близька до хетської, тобто індоєвропейської, а лемносці та етруски розмовляли та писали неіндоєвропейською мовою. Як уже зазначалося, найпростіше було визнати існування у III – II тис. до н.е. неіндоєвропейської мовної сім'ї чи групи, реліктами якої у I тис. до н.е. були лемносська, ретійська та етрусська мови.

Висновки. Після критичного розгляду наукових розвідок трьох нідерландських дослідників, треба визнати, що їх багато об'єднає. Вони допускали ті самі помилки. Автори розглянутих праць повернулися до концепції, початки котрої виникли ще за існування народу, прабатьківщину якого вони прагнули віднайти. У добу Геродота та Гелланіка Лесбоського ще свіжими

були спомини про Велику грецьку колонізацію, тому вони природно вбачали у кожному розвинутому народі еллінських нащадків або бодай іммігрантів із цивілізованого Сходу до “дикого” Заходу. Сучасні науковці відкинули теорію прибуття предків етрусків зі Східного Середземномор’я як бездоказову. Акценти було зміщено з перенесення орієнтальних рис культури у готовому вигляді з Малої Азії до Італії групами переселенців на базі формування кількох елементів нової своєрідної цивілізації. Було зосереджено увагу на етнічних, культурних, соціально-економічних чинниках, що сприяли її генезі.

Другою спільною помилкою цих дослідників є неувага до матеріальної культури анатолійців й етрусків, адже порівняння добутих археологами залишків цих культур яскраво демонструє їхню несхожість. Третьою спільною рисою нідерландських науковців – нерозуміння того факту, що етруски мали неіндоевропейську мову, споріднену з мовами догрецького населення північної Егеїди та альпійського племені ретів, яке утворилося після занепаду північноіталійських колоній етрусків.

Наголошуємо, Р.С.П. Бекес, Л.Б. ван дер Мер і Ф.К. Ваутхойзен не змогли довести, що прабатьківщина етрусків була у Малій Азії та на прилеглих до її північно-західного узбережжя островах. Аргументованішим є твердження про формування етрусського етносу на італійському ґрунті з таких компонентів: решток місцевої італійської культури Протовілланова, культури залізного віку Вілланова, пов’язаних з середньоевропейською археологічною культурою полів поховальних урн, негрецьких колоністів із західного узбережжя Малої Азії. Разом із греками вони переселялися до Італії у VIII – VI ст. до н.е., були носіями реліктової неіндоевропейської мови, спорідненої з мовою автохтонів Етрурії, під могутнім культурним впливом фінікійської та грецької цивілізацій.

Література

1. Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / А.Г. Авдеев, А.Н. Бадер, И.А. Гвоздева [и др.] ; под ред. В.И. Кузицина. – СПб. : Алетей, 2000. – 608 с.

2. Блок Р. Этруски. Предсказатели будущего / Р. Блок ; [пер. с англ. Л.А. Игоревского]. – М. : Центрполиграф, 2004. – 189 с.

3. Георгиев В.И. Исследование по сравнительно-историческому языкознанию. (Родственные отношения индоевропейских языков) / В.И. Георгиев. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 327 с.
4. Гиндин Л.А. Гомер и история Восточного Средиземноморья / Л.А. Гиндин, В.Л. Цымбурский. – М. : Наука, 1996. – 327 с.
5. Дьяконов И.М. Предыстория армянского народа. История армянского нагорья с 1500 до 500 г. до н.э. Хетты, лувийцы, протоармяне / И.М. Дьяконов. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1968. – 266 с.
6. Ельницкий Л.А. Возникновение и развитие рабства в Риме в VIII – III вв. до н.э. / Л.А. Ельницкий. – М. : Наука, 1964. – 288 с.
7. Кречмер П. Тирренские надписи Лемноской стелы / П. Кречмер // Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки. – М. : Прогресс, 1976. – С. 336 – 337.
8. Луцатто Дж. Экономическая история Италии / Дж. Луцатто ; [пер. с ит. М.Л. Абрамсон]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1954. – 456 с.
9. Маккуин Дж.Г. Хетты и их современники в Малой Азии / Дж.Г. Маккуин ; [пер. Ф.Л. Мендельсона]. – М. : Наука, 1983. – 183 с.
10. Макнамара Э. Этруски. Быт, религия, культура / Э. Макнамара ; [пер. с англ. Т.Е. Любовской]. – М. : Центрполиграф, 2006. – 192 с.
11. Мансуэлли Г. Цивилизации Древней Европы / Г. Мансуэлли ; [пер. с фр. Е. Абрамовой]. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 560 с.
12. Модестов В.И. Введение в римскую историю / В.И. Модестов. – СПб, 1904. – Ч. 2. – 162 с.
13. Молчанов А.А. [Рец.] / А.А. Молчанов // ВДИ. – 1986. – № 3. – С. 167 – 177. (Рец. на кн. : Немировский А.И. Этруски. – М. : Наука, 1983. – 261 с.).
14. Моммзен Т. История Рима : в 5 т. / Т. Моммзен ; [пер. с нем.]. – М. : Изд-во АСТ ; X. : Фолио, 2001. – Т. 1. – 523 с.
15. Немировский А.И. История Древнего мира: Античность : в 2 ч. / А.И. Немировский. – М. : Владос, 2000. – Ч. 1. – 448 с.
16. Немировский А.И. История раннего Рима и Италии. Возникновение классового общества и государства / А.И. Немировский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1962. – 299 с.
17. Немировский А.И. Этруски. От мифа к истории / А.И. Немировский. – М. : Наука, 1983. – 261 с.
18. Риджуэй Д. Этруски / Д. Риджуэй // КИДМ. – М. : Ладомир, 2011. – Т. 4. – С. 747 – 803.
19. Робер Ж.-Н. Этруски / Ж.-Н. Робер ; [пер. с фр. С.Ю. Нечаева]. – М. : Вече, 2007. – 368 с.

20. Суриков И.Е. “Круг земель” и переселение народов в Средиземноморье (XI – IX вв. до н.э.) / И.Е. Суриков, О.В. Сидорович // *Всемирная история* : в 6 т. – М., 2011. – Т. 1. – С. 407 – 414.
21. Тюйие Ж.-П. Цивилизация этрусков / Ж.-П. Тюйие. – Екатеринбург : У-Фактория; М. : Астрель, 2011. – 254 с.
22. Харсекин А.И. Этрусски / А.И. Харсекин // *СИЭ*. – Т. 16. – М. : Советская энциклопедия, 1976. – С. 673 – 675.
23. Цымбурский В.Л. [Рец.] / В.Л. Цымбурский // *ВДИ*. – 1986. – № 3. – С. 178 – 185. (рец. на кн. : Немировский А.И. Этрусски. – М. : Наука, 1983. – 261 с.).
24. Эргон Ж. Повседневная жизнь этрусков / Ж. Эргон ; [пер. с фр. А.Б. Овезовой]. – М. : Молодая гвардия, 2009. – 334 с.
25. Яцемирский С.А. Опыт сравнительного описания минойского, этрусского и родственных им языков / С.А. Яцемирский. – М. : Языки славянской культуры, 2011. – 312 с.
26. Aigner-Foresti L. Die Etrusker und das frühe Rom / L. Aigner-Foresti. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003. – 172 s.
27. Barnett R.D. Phrygia and the peoples of Anatolia in the Iron age / R.D. Barnett // *САН*². – Camb., 1975. – Vol. 2 Pt. 2. – P. 417 – 442.
28. Barnett R.D. The Sea peoples / R.D. Barnett // *САН*². – Camb. : Cambridge University Press, 1975. – Vol. 2 : Pt. 2. – P. 359 – 378.
29. Beckman G.M. Hittite diplomatic texts / G.M. Beckman ; ed. H.A. Hoffner, Jr. – Atlanta : Society of Biblical literature, 1996. – 190 p.
30. Beekes R.S.P. The origin of Etruscans / R.S.P. Beekes. – Amsterdam : Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2003. – 59 p.
31. Bloch R. The Etruscans / R. Bloch. – N.Y. : Praeger, 1958. – 262 p.
32. Bonfante G. Etruscan language. An introduction / G. Bonfante, L. Bonfante. – Manchester : Manchester University Press, 2002. – 253 p.
33. Brandenstein W. Tyrrhener / W. Brandenstein // *RE*. – 1948. – Bd. VIIA. – Hbd. 14. – S. 1909 – 1938.
34. Breasted J.H. Ancient records of Egypt / J.H. Breasted. – Chicago : The university of Chicago press, 1906. – Vol. III. – 279 p.
35. Breasted J.H. Ancient records of Egypt / J.H. Breasted. – Chicago : The university of Chicago press, 1906. – Vol. IV. – 279 p.
36. Camporeale G. Miniere e metalli alle origini dell’Etruria storica: la fase “villanoviana” / G. Camporeale // *Gli Etruschi* / [ed. M. Pallottino]. – Milano : Bompiani, 1998. – P. 23 – 33.
37. Camporeale G. On Etruscan Origins, Again // *Etruscan Studies*. – 1997. – Vol. 4. – P. 45 – 51.
38. Collis J. The European Iron Age / J. Collis. – L. ; N. Y. : Routledge, 2003. – 192 p.

39. D'Agostino B. Grecs et "indigènes" sur la côte tyrrhénienne au VIIe siècle: la transmission des idéologies entre élites sociales / B. D'Agostino // *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations.* – 1977. – Vol. 32. – № 1. – P. 3 – 20.

40. De Simone C. La Nuova Iscrizione "Tirsenica" di Lemnos (Efestia, teatro): considerazioni generali / C. de Simone // *Rasenna : Journal of the Center for Etruscan Studies.* – 2011. – Vol. 3. – P. 1 – 34.

41. Eichner H. Neues zur Sprache der Stele von Lemnos (T. 1) / H. Eichner // *Journal of Language Relationship. Вопросы языкового родства.* – 2012. – № 7. – P. 9 – 32.

42. Forsythe G.A. Critical history of Early Rome. From prehistory to the First Punic War / G.A. Forsythe. – Berkeley ; Los Angeles ; L. : University of California Press, 2005. – 401 p.

43. Fortson IV B.W. Indo-European language and culture. An introduction / B.W. Fortson IV. – 2nd ed. – Oxf. : Blackwell publishing Ltd, 2011. – 547 p.

44. Goetze A. The Hittites and Syria (1300 – 1200 B. C.) / A. Goetze // *CAH².* – Cambr. : Cambridge University Press, 1975. – Vol. 2 : Pt. 2. – P. 252 – 273.

45. Harrel-Courtes H. Etruscan Italy / H. Harrel-Courtes. – N.Y. : Orion Press, 1964. – 226 p.

46. Heurgon J. A propos de l'inscription "tyrrhénienne" de Lemnos / J. Heurgon // *CRAI.* – 1980. – Vol. 124. – № 3. – P. 578 – 600.

47. Hoffner, Jr. H.A. Letters from the Hittite Kingdom / H.A. Hoffner, Jr., ed. G.M. Beckman. – Atlanta : Society of Biblical literature, 2009. – 450 p.

48. Körte G. Etrusker / G. Körte // *RE.* – 1907. – Bd. VI. – Hbd. 12. – S. 730 – 770.

49. Latacz J. Troy and Homer: towards a solution of an old mystery / J. Latacz. – Oxf. : Oxford University Press, 2004. – 345 p.

50. Magness J. A Near Eastern ethnic element among the Etruscan elite? // *Etruscan Studies.* – 2001. – Vol. 8. – P. 79 – 117.

51. Mahoney A. [Review] / A. Mahoney // *Etruscan Studies.* – 2008. – Vol. 11. – P. 171 – 174. (Rew. Of : R.S.P. Beekes, *The Origin of the Etruscans.* – Amsterdam : Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2003. – 59 p.).

52. Martha J. Etrusci / J. Martha // *DA.* – P. : Librairie Hachette et Cie, 1892. – T. 2., P. 1. – 1892 – P. 817 – 849.

53. McMahon G. The Hittite state cult of the tutelary deities / G. McMahon. – Chicago : The University of Chicago, 1991. – 302 p.

54. Medinet Habu / ed. C.F. Nims. – Vol. VIII : The Eastern High Gate with translations of texts by the epigraphic survey. – Chicago : The university of Chicago press, 1970. – P. 591 – 660.

55. Morris E.F. The architecture of imperialism: military bases and the evolution of foreign policy in Egypt's New Kingdom / E.F. Morris. – Leiden, Boston : Brill, 2005. – 894 p.

56. Müller K.O. Die Etrusker / K.O. Müller, W. Deeke. – Stuttgart : Verlag von Albert Heitz, 1877. – Bd. 1. – 516 s.

57. Ostman R. Etruscan Italy / R. Ostman // Ancient Europe 8000 B.C. – A.D. 1000 : Encyclopedia of the Barbarian World / [ed. P. Bogucki, P.J. Crabtree]. – N. Y. : Charles Scribner's sons, 2004. – Vol. 2. – P. 260 – 267.

58. Pallottino M. Carattere e funzione dell'esperienza storica degli Etruschi / M. Pallottino // Gli Etruschi / [ed. M. Pallottino]. – Milano : Bompiani, 1998. – P. 16 – 22.

59. Prayon F. Die Etrusker: Geschichte, Religion, Kunst / F. Prayon. – München : Beck, 1996. – 128 s.

60. Quiles C. A grammar modern Indo-European / C. Quiles, F. Lopez-Menchero. – 3rd ed. – Badajoz : Indo-European Language Association, 2011. – 790 p.

61. Ridgway D. The Etruscans / D. Ridgway // CAH². – Cambr. : Cambridge University Press, 1988. – Vol. 4. – P. 628 – 675.

62. Scullard H.H. A History of the Roman World from 753 to 146 B.C. / H.H. Scullard. – L. : Methuen, 1961. – 465 p.

63. Spalinger A.J. War in ancient Egypt: The New Kingdom / A.J. Spalinger. – Oxf. : Blackwell Publishing, 2005. – 291 p.

64. Stoddart S. Historical dictionary of the Etruscans / S. Stoddart. – Lanham : The Scarecrow Press, 2009. – 320 p.

65. Van der Meer L.B. Etruscan origins: Language and archaeology / L.B. van der Meer // Babesch. – Vol. 79. – 2004. – P. 51 – 57.

66. Woudhuizen F.C. The Ethnicity of the Sea Peoples : Doctoral Thesis / F.C. Woudhuizen ; Erasmus Universiteit Rotterdam. – Rotterdam, 2006. – 168 c.

Янко Андрей. Поиски прародины этрусков в нидерландской историографии начала XXI в. В статье критически анализируются работы нидерландских ученых Р.С.П. Бекеса, Л.Б. ван дер Мера и Ф.К. Ваутхейзена, целью которых является попытка найти прародину этрусков на северо-западном побережье Малой Азии и прилегающих островах северной Эгеиды. Автор не согласен с их выводами о том, что предки этрусков пришли на *Апеннинский* полуостров как вполне

сформировавшийся на некой прародине этнос, и опровергает некоторые аргументы исследователей.

Ключевые слова: этруски, этрусский язык, хетты, Лидия, Мисия, историография.

Yanko Andriy. Quest for the Ancestral home of Etruscans in the Netherland historiography of the early 21st century. The article deals with critical analysis of papers, written by Netherland scholars P. Beekes, L.B. van der Meer, F.C. Woudhuizen who endeavoured to place the Ancestry home of Etruscans in north-western Asia Minor and the adjacent isles of the northern Aegean. Disagreeing with their conclusions that the ancestors of Etruscans came to the Apennine peninsula as a wholly formed (in some other place) ethnos, the author disproves some of the arguments of the scholars.

Key words: Etruscan, Etruscan language, Hettites, Lydia, Mysia, Phrygia, historiography.